

RECENSIONS BIBLIOGRÀFIQUES

Josep M. MARTÍ BONET, amb la col·laboració d'Eduard RIBERA, Albert SOSPEDRA i Octavi MALLORQUÍ, *Historias de los cónclaves y del papado*. Barcelona, amb el patronatge de *La Vanguardia*, 2005. 143 p.

Com explica l'autor en la presentació, el llibre és un recull de 27 articles preparats per sortir diàriament a *La Vanguardia* mentre durés el conclave on fou elegit el papa Benet XVI. El procés de l'elecció, però, només havia durat 26 hores i quasi tots havien, doncs, romàs inèdits.

El repte d'escriure uns articles destinats al gran públic, necessàriament breus i senzills, i alhora amb un contingut sòlid i realment informatiu és plenament aconseguit. Es passa revista a diferents conclaves que il·lustren el funcionament d'aquesta institució al llarg dels segles. Hi surten les intromissions de poders socials o polítics i els esforços per escapar-se'n; els ocasionals malentesos entre els electors; l'origen, en un conclave infeliç, de l'anomenat Cisma d'Occident; el desenvolupament i rebuig final de les teories conciliaristes; el creixement històric de l'exercici del primat del Papa amb la corresponent minva de les atribucions dels bisbes metropolitans sobre les seves províncies eclesiàstiques; la difícil però molt desitjable bona coordinació entre el ministeri petrí i la col·legialitat episcopal; la vella història de les col·leccions canòniques antigues; i encara uns quants temes més de notable calat.

En definitiva, un llibre de lectura amena i il·lustratiu que ha estat un encert donar a la llum, evitant així la pèrdua d'un estimable material força ben preparat. La presentació gràfica és elegant i acurada com de costum en les obres d'aquest autor.

Enric MOLINÉ

J. MARTÍ BONET, J.M. JUNCA RAMON, L. NIQUI PUIGVERT, L. BONET ARMENGOL, F. MIQUEL MASCORT, P. J. FIGUEROLA ROTGER, amb la col·laboració de C. DEL BLANCO BARNUSELL, E. RIBERA MITJANS, X. SALA MARTÍ, F. TENA JUNCOSA, R. SOSPEDRA ROCA, *La Inquisición y el falso Cardenal de Borbón. El español que burló al Imperio Napoleónico*. Barcelona, Arxiu Diocesà de l'Arquebisbat de Barcelona, 2005. 556 p.

El capítol primer explica amb detall la gestació del llibre a partir d'un llarg procés de la Inquisició (núm. 570, sèrie «Expedientes e informaciones», any 1818) conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. No era pas desconeguda la seva existència, però, potser pel seu volum i per la impressió que es tractava d'un afer de poca transcendència, no havia estat estudiat. Fins que les circumstàncies i l'interès que es van anar congriant al seu voltant, com posa de manifest la llarga nòmina d'autors i de col·laboradors del llibre que n'ha sortit, l'ha tret del seu prestatge i l'ha ofert sencer als lectors.

Es descriuen amb detall el contingut i les diferents edicions del llibre *De la vida del fingido Cardenal de Borbón en Francia*, escrita pel mateix que el va suplantar des de 1810 fins al 1814, el sergent de l'exèrcit Francisco Mayoral (Ávila 1781 - ¿Salamanca 1822?). Com que no era fàcil destriar la veritat de la fabulació, els investigadors acudiren a arxius francesos, on constataren la substancial fiabilitat del relat, tot i que és certament embellit pel seu autor. Segons Mayoral, el motiu de l'engany fou «burlarse de Napoleón» y «reírse de los franceses», cosa que no sembla pas estar gaire d'acord amb el que es dedueix del seu propi relat, que encaixa molt més amb el gènere literari de l'antiga picaresca.

En dos capítols, els autors exposen el que se sap de la vida de Mayoral, tant segons el que ens en diuen els testimonis contemporanis com el que ens en diu ell mateix. Descriuen les diverses edicions del seu relat i publiquen les dues versions manuscrites successives, que es conserven dins el lligall ja esmenat de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

A la persona del veritable cardenal Luis Maria de Borbón (1727-1823), arquebisbe de Toledo i de Sevilla, s'hi dedica una altre capítol que és en si mateix una interessant il·lustració d'alguns aspectes de la vida eclesiàstica d'aquell llarg període.

Una part considerable del llibre correspon al procés de la Inquisició, presentat primer en els seus trets generals i seguit després pas a pas amb una transcripció de 136 documents que ocupa unes 120 pàgines de lletra menuda: una meticulositat que podria semblar excessiva i innecessària, però que pot contribuir també a fer-se càrrec del llarg camí processal, gens tètric d'altra banda, d'allò que deuria ser una de les últimes actuacions del tribunal. La pena fou finalment molt suau, una mena de desterrament temporal a Ceuta, que possiblement no arribà a complir.

Quasi un centenar de pàgines del llibre l'ocupen uns apèndixs documentals, entre els quals hi ha, per exemple, llargs detalls de l'alimentació en les presons on estava l'acusat. Aquests apèndixs conclouen amb un bon índex onomàstic, seguit d'unes 60 pàgines més d'il·lustracions de l'època relacionades.

Els molts autors i la meticulositat amb què es vol aprofitar el material dis-

ponible i amb què s'ha seguit la recerca en altres llocs d'Espanya i França ha comportat alguna repetició i, malgrat l'esforç per mantenir una estructura clara i transparent, el conjunt no és tan diàfan com potser podria ser. D'altra banda, en la necessàriament breu bibliografia sobre la Inquisició que es dona a la nota de la pàgina 223 ens hauria agradat veure-hi inclosa la coneguda obra de H. Kamen.

Però, en definitiva, el conjunt del llibre, encara que tracti d'un assumpte relativament menor, és d'una gran solidesa, il·lustratiu i sens dubte una bona font d'informació sobre aspectes poc coneguts de la vida de les dues primeres dècades del segle XIX.

Enric MOLINÉ

Francesc de Borja HIDALGO CALLEJA, *Història de la Parròquia de la Mare de Déu de la Medalla Miraculosa*. Barcelona, Ed. Scire, 2007. 142 p.

L'arxiver de la parròquia barcelonina de la Mare de Déu de la Medalla Miraculosa ens ofereix aquesta monografia sobre temple parroquial fundat ara fa 75 anys al cantó esquerre de l'Eixample en les naus d'una vella fàbrica de paviments. La singladura d'aquesta parròquia començà l'any 1932 i, com tantes altres de casa nostra, es vegé afectada pels estralls de la revolució i persecució religiosa del juliol de 1936. L'autor, amb informacions tretes de l'hemeroteca de l'Arxiu Històric de Barcelona i amb font inèdites de l'arxiu parròquial –i també fent recurs també a la història oral en el testimoni qualificat de catequistes que hi han col·laborat i rectors i vicaris que l'han regida–, ens fa una descripció força detallada dels diferents períodes de construcció del temple com també del desenvolupament de les activitats pastorals. En el pròleg, escrit per monsenyor Lluís Martínez Sistach, cardenal-arquebisbe de Barcelona, es posa en relleu la significativa aportació d'aquesta monografia –que és també una memòria gràfica– explicativa del desenvolupament d'aquesta demarcació parroquial de Barcelona creada pel bisbe Manuel Irurita el 25 de gener de 1932, en el solar adquirit el 19 de febrer de 1931 a la societat «Ósola Solà i Cia.», dedicada a la fabricació de paviments, per tal de construir-hi aquesta nova parròquia en un barri que comptava amb un gran nombre d'habitants i amb previsions, encara, de creixença.

La direcció de les obres de la nova parròquia fou confiada a mossèn Joan Padrós i Cuixart, que remodelà les naus de l'antiga fàbrica. La parròquia es dedicà a la Mare de Déu Miraculosa –el bisbe Irurita n'era molt devot– atès que el 1930 s'havia celebrat el centenari de les famoses aparicions a la *rue de Bac* de París a santa Caterina Labouré. El primer temple fou destruït per un incendi –sembla que provocat per sindicalistes anticlericals– el dia 30 d'agost de 1933. La reconstrucció es confià a l'arquitecte Bernardí Martorell, però no tirà endavant a causa de l'esclat de la guerra civil. El segon temple fou projectat el 1941 per l'arquitecte Joan Padrós Fornaguera, el qual dissenyà una basílica monumental d'estil clàssic, la qual reduí i remodelà el 1943, però no tirà endavant, car un

nou pla de reformes, molt més funcional, dissenyat i executat per l'arquitecte Josep M. Pla Alastuey, fou el que acabaria imposant-se a la dècada de 1970. Les obres s'acabaren definitivament l'any 1981 i les de la façana, el 1984.

V. S.

Robin LANE FOX, *El mundo clásico. La epopeya de Grecia y Roma*. Traducció castellana de Teófilo de Lozoya i Juan Rabasseda-Gascón. Barcelona, Crítica, 2007. 825 p., amb il·lustracions.

Amb un estil literari i defugint de la clàssica estructura d'àrees temàtiques dels manuals d'història antiga, Robin Lane Fox presenta un llarg assaig retòric elegant i planer. L'autor resumeix gairebé mil anys en menys de nou-cents pàgines sense pressuposar que el lector coneix res dels períodes tractats, però que al mateix temps creiem que pot interessar i motivar el lector entès.

Lane ha estructurat el volum en sis parts: la primera versa sobre la Grècia arcaica; la segona, sobre el període clàssic de la història grega; la tercera, sobre l'hel·lenisme; la quarta, sobre la República romana; la cinquena, sobre el pas de la República a l'Imperi i la darrera, sobre l'etapa imperial que culmina amb l'acabament de l'Imperi d'Adrià, per Lane l'apologeta d'un classicisme passat que el converteix de retruc en, poc o molt, el darrer clàssic. L'autor, que encapçala cada part del llibre amb el mot «món», pretén així abraçar la totalitat de l'univers antic incloent en el relat de cada capítol els principals elements polítics, econòmics, socials, religiosos...

Reconeixent que la història del món clàssic és en part fruit de la invenció historiogràfica, l'autor pren el concepte clàssic com a pal de paller per vestir tot el fil argumental de l'obra. En comptes de partir d'una línia interpretativa argumental concreta i tal vegada parcial o de segment, com podria ser la visió econòmica, o d'un conjunt social, Robin Lane es decanta pels conceptes que, segons ell, eren importants per als mateixos antics, com ara, la «justícia», la «llibertat» i el «luxe». A partir d'aquests conceptes vesteix un text lineal i de molt senzilla i agradable lectura que s'inicia amb el preclàssic per antonomàsia, Homer, i acaba amb el més gran nostàlgic del classicisme, Adrià.

Malgrat que hem pogut detectar alguns petits errors de traducció, sobretot pel que fa als topònims, tant del text com de les cartografies, el llibre és altament recomanable tant per al públic expert com per al profà. Altrament, vist que no és una obra dedicada a fer aprofundir els seus lectors en la matèria tractada, sinó, més aviat per a captar el seu interès per un passat llunyà on molts hi han volgut veure l'arrel d'Occident, aquest títol és un bon llibre de capçalera.

Alexis SERRANO MÉNDEZ

Felip CIRER COSTA, *El bisbe de Sió i l'Eivissa del seu temps*. Eivissa, Consell Insular d'Eivissa. Departament de Cultura, 2007. 297 p.

Biografia –situada en el marc del context històric hispanoblear de los años de la restauración alfonsina– a propósito del destacado eclesiástico ibicen- co don Jaime Cardona Tur (Ibiza, 1838 - Madrid, 1923), orador de gran fama que recibió el nombramiento de predicador de la casa real en 1876. Más tarde, en 1892, fue nombrado capellán mayor de la Casa Real y vicario general castrense, recibiendo la consagración episcopal como titular de Sión, *in partibus infidelium*. A lo largo de la monografía se examina la relación con Ibiza, y se pone de manifiesto cómo don Jaime Cardona permaneció fiel a sus arraigados principios monárquicos y religiosos, siendo soporte relevante de la monarquía en el proceso de restauración. En 1920 don Jaime Cardona recibió el nombramiento de patriarca de las Indias Occidentales. En sus exequias, celebradas en Madrid el 5 de enero de 1923, le otorgaron los honores de capitán general.

Felip Cirer destaca la aportación del obispo de Sión en la lucha a favor de la restauración de la diócesis de Ibiza (que no se lograría hasta 1927) y su valiosa contribución al catolicismo social (en 1897 declaró que el descanso dominical era de institución divina desde la creación del mundo, y por eso un derecho incuestionable del obrero). También se pone de manifiesto su caritativa atención hacia los reos, solicitando a la Reina el día del Viernes Santo de 1895 el indulto de 15 reos condenados a muerte.

A modo de apéndice se añade la relación de las publicaciones de don Jaime Cardona, en su mayoría de carácter homilético (cf. pp. 257-260). Se ofrecen acertadas ilustraciones a lo largo de la obra y un completo índice onomástico en pp. 289-297.

V. S.

Josep M. MARTÍ BONET, amb la col·laboració d'Albert TORRENTS i Pere ESPAULELLA, *Santa Agnès de Malanyanes. Història i art d'una parròquia*. Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona i Parròquia de Santa Agnès de Malanyanes, 2007. 375 p.

Amb motiu de la restauració de l'església parroquial de Santa Agnès de Malanyanes, els autors han preparat una història d'aquella parròquia des de l'any 932, data de l'esment documental més antic que es coneix, fins a l'actualitat.

Però aquesta «història de la parròquia» és molt més del que el seu títol podria fer pensar. Hi ha un interès constant per situar-la en una perspectiva general, sobre el paisatge de fons de la cultura dels primers i successius moments de la història coneguda de la parròquia, tant pel que fa a la geografia humana com al sentit i activitat de les esglésies parroquials del nostre país en general o a les devocions del temps i les tradicions antigues sobre santa Agnès.

També s'aprofita la documentació que ens ha arribat, especialment la de les

visites pastorals, per relacionar-la amb l'entorn immediat de les parròquies veïnes. El treball, que s'ha fet sobre els arxius locals i el diocesa de Barcelona, el podem qualificar d'exhaustiu, amb gran aportació de dades i amb nombrosos documents transcrits, sencers o en part, i en algun cas reproduïts en facsímil, que ens posen en contacte amb aspectes quotidians de la realitat altrament inassolibles, i que, units als molts que des de fa temps van sortint a la llum sobre institucions semblants d'altres indrets, contribueixen a un coneixement molt més immediat del passat del que ens donen obres històriques d'abast més general.

Juntament amb això també hi ha un endinsament en la història local que inclou, per exemple, el catàleg detallat de les setanta-tres masies de la demarcació parroquial o molt properes a ella, presentat de tal manera que deixa veure l'estil d'una organització social comuna.

L'art, que és l'altre aspecte esmentat en el títol de l'obra, rep una considerable atenció, tant per les acurades descripcions que es fan d'edificis, retaules i altre mobiliari litúrgic o peces notables d'orfebreria encara existents com per les notícies que es donen de les que desaparegueren l'any 1936. Tot molt ben il·lustrat amb dibuixos i fotografies de qualitat.

El llibre, que s'obre amb un pròleg del bisbe de Terrassa i un altre de l'alcalde de la Roca i amb una introducció del mateix Martí Bonet, es clou amb un llarg reportatge gràfic de la celebració dels set-cents anys de l'edifici romanicogòtic de l'església parroquial. Tot ell és imprès i presentat amb l'esplendidesa a la qual ens tenen acostumats els llibres de l'autor principal del present, i va acompanyat d'un esplèndid CD-Rom.

Enric MOLINÉ

DD.AA., *L'Esculapi. El retorn del déu*. Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2007. 201 p., amb il·lustracions.

Pocs elements de la cultura material antiga han assolit a casa nostra un grau de popularitat tan elevat com l'Esculapi que fins fa poc romania al Museu Arqueològic de Catalunya. Tanmateix, cap jaciment del país frueix de tanta consideració com el d'Empúries. Els motius que ho expliquen són sens dubte la singularitat tant de l'escultura com del jaciment arqueològic. Tant és així, que quan la direcció del Museu Arqueològic endegà el projecte de restituir la imatge del déu grec de la Medicina al seu enclavament original a la secció emporitana del predit Museu Arqueològic de Catalunya, s'esdevingué una festa de la qual tot el país ha participat. Amb el retorn de la imatge de marbre d'Esculapi, que culminava les feines de restauració de la mateixa estàtua i l'adequació de l'espai que en l'esdevenidor ha de custodiar un dels béns més preuats del país, s'aprofità per mostrar la famosa imatge del déu als museus de Badalona i de Mataró, dues ciutats d'origen romà situades en la trajectòria del camí de la imatge de la divinitat de tornada a casa.

La unicitat de la peça, segons els experts la millor i més gran estàtua grega

de l'occident mediterrani, ha merescut un acuradíssim treball de restauració i estudi que entre d'altres proves ha comportat l'escaneig de l'estàtua que ha permès confirmar el que ja s'intuïa abans: que d'antic la imatge de l'Esculapi era composta per diferents fragments d'estàtues que poc o molt donaven un cert aspecte unitari.

Al més pur estil europeu, com s'acostuma a fer a l'estranger, però que aquí no és gens habitual, a la restauració li seguí l'exposició i aquesta exhibició motivà la publicació de la monografia commemorativa. Aquesta és una altra mostra de l'excepcionalitat d'una obra d'art molt estimada a Catalunya des de la seva descoberta l'any 1909, just ara fa cent anys.

Fou precisament a remolc del centenari de l'Institut Estudis Catalans (1907-2007) que hom decidí publicar aquest llibre, car l'IEC té molt a veure amb la troballa de l'Esculapi d'Empúries, atès que quan el predit Institut nasqué ho feu només amb la Secció Històrico-arqueològica i els primers excavadors del jaciment d'Empúries hi estaven adherits.

El volum, precedit per les presentacions de rigor del Molt Honorable President de la Generalitat, José Montilla, i de Pere Izquierdo, director del Museu d'Arqueologia de Catalunya, consta bàsicament de dues parts. En la primera part hi ha els estudis monogràfics publicats amb motiu de la commemoració, i a la segona, el catàleg de l'exposició pròpiament dit. A partir de la pàgina 107 i fins la darrera, es troben les traduccions de tots els textos del volum en castellà i anglès que complementen l'obra.

Concretament pel que fa als estudis, la part més interessant, val a dir que són sis els treballs que hi ha a l'interior del monogràfic, els quals, per ordre d'aparició són: Riu-Barrera, Eduard: *Cultura i arqueologia a l'inici de l'excavació d'Empúries, l'any 1908*; Aquilué, Xavier; Castanyer, Pere; Santos, Marta; Tremoleda, Joaquim: *Les troballes escultòriques del 1909 al sector meridional de la Neàpolis emporitana*; Ruiz de Arbulo, Joaquín; Vivó, David: *Els braços del déu. Els peus de la deessa. Serapis i Isis a Empòrion*; Rodà, Isabel: *Dubtes sobre un déu: Asclepi o Serapis?*; Schröder, Stephan F.: *Empòrion i la seva connexió amb Delos i Alexandria. L'escultura emporitana d'Agathos Daimon-Serapis*; i Mesalles, Àlex; Moreno, Isabel: *Retornant la integritat al déu. El procés de conservació-restauració de l'Esculapi*.

Sense voler desmerèixer els altres estudis, ens ha semblat especialment interessant, i així ho destaquem en aquestes ratlles, el darrer estudi de la monografia. El text d'Alex Mesalles i Isabel Moreno detalla les tasques dutes a terme durant el procés de restauració de la peça que ha tornat a la imatge un aspecte més fidel a la que contemplaren els antics emporitans. És especialment meritori el text dels darrers autors citats, perquè no sovintegen aquesta mena de memòries d'intervenció en l'àmbit de la restauració i conservació, cosa que fa, de retruc, que s'assenti el precedent d'anar incorporant els estudis dels restauradors i conservadors en les monografies de caràcter arqueològic. A mode de síntesi, val esmentar que els treballs realitzats sobre la peça han estat, d'una part els dedicats al reconeixement profund de la imatge del déu: en primer lloc, anàlisi dels elements aliens a la peça com ara brutícia i concrecions, l'estudi de l'estàtua per mitjà de la gammagrafia per tal de visualitzar la peça en profunditat

i detectar els elements interns i la digitalització en 3D d'alta definició. Un cop assolides totes les dades per mitjà de les anàlisis predites que eren necessàries abans de dur a terme qualsevol intervenció, es procedí a la neteja, eliminació d'estucats d'intervencions anteriors, separació dels fragments, eliminació de pernys metàl·lics, fixació de les parts emprant sistemes reversibles i culminació del procés emprant estucats reversibles i retocats cromàticament a les zones reintegrades.

Alexis SERRANO MÉNDEZ

Enrique FLOREZ, *España Sagrada. Tomo XXIX. Iglesia de Barcelona*. Obra póstuma publicada por el P. Manuel Risco. Edición de Rafael Lazcano. Guadarrama, Editorial Agustiniiana, 2008. 597 p.

Tercera edición del volumen XXIX de *España Sagrada*, editado póstumamente por el padre Manuel Risco en Madrid el año 1775. Después de una segunda edición estampada en el ya lejano 1859, se ofrece esta nueva edición (con la ortografía actualizada) a cargo de Rafael Lazcano, que la publica acompañada de unos modélicos índices analíticos (cf. pp. 581-594). En el presente volumen hallamos un valioso estudio sobre la antigua sede episcopal de Barcelona desde la época romana, acompañada de un catálogo de los primeros obispos de Barcelona hasta la invasión árabe (pp. 61-173) y los obispos que la regieron desde la restauración de la sede, junto con la relación y un breve sumario de los concilios celebrados desde el año 540 hasta 1068 (pp. 315-322). Reviste un valor muy especial para los investigadores de la hagiografía europea el capítulo octavo dedicado a los santos y santas de Barcelona en el cual se trata de «Santa Eulalia, virgen y mártir de Barcelona. Diversa de la de Mérida» (pp. 323-357); sobre la vida y martirio de «Sant Cugat» o Cucufate (pp. 358-387); sobre el martirio de las santas Juliana y Semproniana, patronas de Mataró (pp. 387-391); sobre «San Anastasio y sus compañeros mártires en Badalona» (pp. 391-393), sin descuidar las valiosas noticias aportadas sobre el célebre obispo san Paciano (pp. 108-123) y sobre san Severo (pp. 158-161). El volumen contiene un valioso apéndice documental con el texto de la «Passio Sancti Severi Episcopi Barcinonensis» (pp. 409-412) y con la «Vita vel Passio Sanctae Eulaliae» (pp. 417-432), puesto que «hubo en Barcelona una Eulalia virgen y mártir diversa de la emeritense [...] El martirologio pequeño romano, mencionado por san Gregorio Magno y publicado por Rosweido, es mucho más antiguo que la entrada de los moros en España, y pone a las dos Eulalias, la de Mérida el 10 de diciembre: *Eulaliae V. et M.* y la de Barcelona el 12 de febrero: *Barcinonae, Eulaliae V. et M.* Consta, pues –escriben los padres Flórez y Risco– la Eulalia virgen y mártir de Barcelona, diversa de la emeritense, antes de la invasión de los moros» (p. 324). También en este volumen de *España Sagrada* se ofrece la transcripción de las cartas de san Paciano (pp. 433-481) y la «Vita Sancti Ollegarii» (pp. 527-554). A modo de complemento, se añade una reproducción

facsimil del «Mapa del obispado de Barcelona delineado por D. Francisco Xavier de Garma y Durán», de gran interés para los estudiosos de la geografía eclesiástica.

Valentí SERRA DE MANRESA

Santiago CASAS [ed.], *El Modernismo a la vuelta de un siglo*. (Col. Historia de la Iglesia, 39). Pamplona, Eunsa, 2008. 316 p.

Conjunto de estudios que examinan, desde distintas perspectivas, el llamado «modernismo teológico» en el ámbito francés (especialmente centrados en la figura de A. Loisy) e italiano (fijándose en el caso de A. Fogazzaro), con algunas incursiones en Inglaterra y España. Se analizan los orígenes del modernismo, las polémicas doctrinales que suscitó y su repercusión en otras áreas culturales, especialmente en la literatura alemana. Se ofrecen algunos estudios sobre el impacto de la encíclica *Pascendi*, de Pío X, que en 1907 desautorizó el modernismo; una corriente de opinión configurada dentro de la Iglesia católica que, desde el año 1890, se había abierto camino entre muchos intelectuales católicos en el campo de la exegésis bíblica y en la crítica histórica. Debemos señalar que reviste un especial interés la tercera parte del volumen, donde se ofrece una reflexión sobre la incidencia del modernismo teológico en la literatura europea (cf. pp. 223-297). El volumen contiene índice onomástico en pp. 313-316. Obra de gran interés para el estudio de la historia de la teología y de la exegésis bíblica en el período contemporáneo, en especial el estudio sobre las «respuestas» de la Pontificia Comisión Bíblica de los años 1905-1939 analizadas por Juan Luis Caballero (cf. pp. 167-182) y el artículo de Bernard Montagnes que trata sobre el biblista dominico Marie-Joseph Lagrange (cf. 193-213). Valioso estudio introductorio de César Izquierdo sobre cómo se ha entendido el modernismo teológico y la discusión historiográfica que ha suscitado (cf. pp. 25-81).

Valentí SERRA

Jesús ALTURO, *El calze i la lira entre reixes. Culte i textos clandestins dins de la Presó Model de Barcelona (1937)*. Lleida, Pagès editors, 2008.

Fins al present s'ha publicat un bon nombre d'estudis sobre la persecució religiosa durant la Guerra Civil, realitzats per diversos estudiosos d'aquell període, les conseqüències del qual són encara actives i operants. Se sap amb exactitud el nombre de capellans i altres persones de religió morts durant el conflicte, i així mateix han estat curosament descrites –sovint per testimonis directes– les dificultats amb què es van trobar les persones de bona fe en relació

amb les manifestacions públiques de la seva religiositat. Avui dia, quan ja van essent cada vegada més pocs els qui van viure i patir en primera persona les penalitats d'aquell històric període, en continua tanmateix ben viu el record en l'esperit de les noves generacions.

Per això s'insisteix tant, des dels mitjans de comunicació i des de les esferes de poder, en la recuperació de la memòria històrica i per això van sortint contínuament testimonis relacionats amb els fets ocorreguts durant el luctuós trienni de 1936-1939. Un d'ells és el publicat recentment en el llibre que ressenyem pel professor Jesús Alturo i Perucho, que deixa per uns moments la seva dedicació a la paleografia, codicologia i diplomàtica, matèries de les quals és professor a la Universitat Autònoma de Barcelona, per endinsar-se en una nova línia d'investigació consistent a estudiar temes i personatges de l'Església catalana contemporània.

En aquesta ocasió, després de fer una breu síntesi del que va representar la persecució religiosa en el marc de la revolució i de la guerra, i de descriure amb una gran vivesa les formes del culte clandestí a les cases particulars i a la Presó Model de Barcelona, dedica alguns capítols a estudiar les còpies clandestines dels textos litúrgics i llur conservació, i, a més de parlar extensament del «missal de la presó», copiat per mossèn Josep Ribas i Ventura, publica tres textos escrits per aquest clergue, referits a l'església parroquial de Santa Maria del Pi, de la qual fou prevere des de 1939.

Però el gruix del llibre d'Alturo va dedicat a l'edició d'uns textos poètics compostos per diversos autors i copiats també per mossèn Josep Ribas. Alturo anomena aquests autors eclesiàstics, dels quals es conserven un conjunt de disset poemes escrits durant seva la captivitat, «El Grup de la Presó». Un primer bloc és format per una col·lecció de nou poemes anònims, escrits durant el 1937, de caire popular, amb temàtica circumstancial –de vegades, a pesar de les inclemències del temps, fins i tot jocosa– i d'una qualitat més aviat escassa, escrites en català i en castellà. És així que podem saber que les diverses galeries de l'edifici prenen el nom del públic que hi era albergat: la primera –on sojornaven els «xoriços»– era la «xarcuteria»; la tercera era «l'infern» dels condemnats; la sisena, on habitaven els capellans i els frares, el «monestir»... En aquest conjunt de poemes, hi ha també textos de caire litúrgic, com l'extens *Via crucis del presoner*, en què les estacions són comentades en vers, entre pregària i pregària.

Vénen després els poemes signats. El primer de tots, per M. Viñas, que l'autor intenta identificar amb mossèn Marià Viñas Dordal, sacerdot que, procedent del bisbat de Vic, s'havia incardinat a la diòcesi de Barcelona el 1899, o bé, més aviat, amb mossèn Marià Viñas Teixidor, nascut a Roda de Ter i mort a Manlleu, que ingressà a la Model el 12 de febrer de 1937 i quedà en llibertat definitiva l'11 de novembre d'aquell mateix any. D'un d'ells és la composició titulada *Consiliari presoner*, amb la qual l'autor aconsella i consola els seus companys de presidi. Al seu torn, Magí Valls i Subirà, solter i estudiant de Medicina, ingressat al centre penitenciari el 29 de setembre de 1937 i alliberat el 6 de gener de 1938, escrivia un poema titulat *Jesús a la presó*. De l'escolapi Pius Sarri, que passà deu mesos entre reixes, se'n conserva un bon nombre de poesies

–de les quals és remarcable per l’extensió el *Romanceret del Corpus Christi*, el poema seu que tingué més difusió–, gairebé totes de temàtica religiosa, i un sermó. Miquel Agell i Nadal, casat i pare de dos fills, que ingressà a la Model el 26 de març de 1937 i fou alliberat el 13 de juliol del mateix any, va escriure un poema sobre la festa de Corpus, que fou celebrada amb una processó per dins del recinte. Hi ha, encara, un poema titulat *La processó de capvuitada*, que Alturo intenta atribuir a Mn. Eliseu Cots i Carbonell, un altre amb el títol d’*Acto de consagración*, atribuïble a mossèn Josep Gros i Raguer o a mossèn Josep Giralt i Roig. I, finalment, del monjo benedictí de Montserrat, pare Ambrós M. Caralt, se’n recull el poema que duu el títol d’*Himne als monjos màrtirs de Montserrat*, publicat ja el 1950.

La darrera part del llibre aplega diversos textos en prosa, de temàtica històrica o religiosa, com el *Tríptico calasancio*, del pare Josep Soler i Garde, empresonat entre el 26 de juny i el 26 d’octubre del 1937, la narració «*de los hechos ocurridos a cada uno de los religiosos de la Comunidad [del Col·legi dels Escolapis de Barcelona] durante la Persecución Roja*», feta pel seu rector pare Miquel Simon, el relat *De la nostra vida de presos a la Model*, dels germans Manuel i Lluís Cuadrado i Gallifa, escrit per aquest darrer, diverses pastorals ciclostilades i oracions per a impetrar la pau, i, finalment, dos relats sobre els darrers dies coneguts de la vida del bisbe de Barcelona, doctor Manuel Irurita.

Vet aquí, doncs, un altre capítol de la història literària, política i religiosa de la Catalunya contemporània. Interessant, sens dubte, per a tenir una més àmplia visió dels antecedents immediats de la realitat en què vivim. Tot en un llibre pulcrament editat i enriquit amb les adients il·lustracions que en complementen el contingut. I, a més, bellament redactat pel professor Jesús Alturo, qui amb la mateixa autoritat i passió parla tant del passat més remot com del present més recent, de la pau dels claustres medievals com dels neguits a les cel·les d’una presó en temps de guerra.

Jaume MEDINA

Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ, *Josep Danés i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònics*. (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie il·lustrada, 22). Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2008. 336 p., amb il·lustracions.

Vet ací un modèlic estudi biogràfic acompanyat d’una meticulosa anàlisi de les nombroses creacions i projectes de Josep Danés (Olot 1891 - Barcelona 1955), arquitecte diocesà del bisbat d’Urgell, i un dels exponents més destacats de l’arquitectura contemporània posada al servei de la fe. El professor de la Universitat de Girona, doctor Joaquim M. Puigvert, ens abasta el catàleg de tota l’obra projectada i executada per Danés (durant els anys 1917-1955), i que cal situar dins de l’estil noucentista.

De les nombroses obres de Danés, n’hem de destacar l’edificació del nou santuari de la Mare de Déu de Núria (les obres començaren l’any 1923 a petició

del bisbe Justí Guitart, i foren continuades amb nous projectes de l'arquitecte entre 1946-1953); també la reconstrucció entre els anys 1940-1947 del convent i església dels frares caputxins d'Olot, atesa la destrucció que patí durant la guerra civil de 1936; la realització del temple parroquial de la Mare de Déu dels Àngels de Barcelona (situat en els carrers de Balmes-València) edificat entre els anys 1934-1936 i prosseguit entre 1942-1955; el nou temple parroquial de Nostra Senyora de la Bonavova a Barcelona (1942-1955); la reconstrucció de l'església parroquial de Ribes de Fresser (1940-1945); l'església andorrana de la parròquia d'Escaldes (1952), entre molts altres temples, fàbriques, col·legis, masies, i d'altres realitzacions catalogades per Joaquim M. Puigvert a les p. 207-293.

En algunes les construccions projectades per Josep Danés s'observa l'influx de l'arquitecte Auguste Perret, a través de la revista belga *L'artisan liturgique*. S'ofereix una àmplia relació de les fonts consultades i de la bibliografia en les p. 299-316, junt amb un complet índex onomàstic i toponímic en les p. 317-334. S'ha de posar en relleu la gran qualitat de les il·lustracions i fotografies, fruit de la perícia d'Àngel Almazán, Xavier Puigvert i Quim Turon. Remarquem la valuosa aportació a la història de l'arquitectura religiosa de l'Europa del segle xx i també al coneixement de la iconografia i art litúrgic dels anys previs al concili Vaticà II.

Valentí SERRA

Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, *Orígens de la Diputació de Tarragona (1822-1840). Divisió territorial, organització institucional i relacions amb els ajuntaments*. Diputació de Tarragona, 2008. 389 p.

Investigación, de carácter histórico-jurídico, sobre el funcionamiento y desarrollo de la Diputación Provincial de Tarragona y sus relaciones con los ayuntamientos y el ejército durante la primera guerra carlista. El autor analiza el papel de la Diputación Provincial tarraconense en su primera etapa: funcionamiento y competencias, y pone de relieve cómo las diputaciones provinciales en la historia de las divisiones territoriales hispanas promovidas por la modernización del Estado constitucional se convirtieron en una institución administrativa de larga proyección y complejidad, que aseguró las relaciones del Estado con los municipios. En la nueva división territorial, en partes uniformes e iguales, la creación de las Diputaciones Provinciales, era una de las condiciones creadas para modernizar el Estado y eliminar los vestigios del Antiguo Régimen y era, también, un vehículo eficaz que posibilitaba la recaudación de las contribuciones y la rápida transmisión de las disposiciones emanadas por el Gobierno del Estado a cualquier punto de la geografía. La Diputación de Tarragona, en su primera etapa, se dedicó en buena medida al sostenimiento de ejército hasta 1840, cuando una vez finalizada la guerra civil, se consolidaría como institución administrativa

con atribuciones y competencias que han perdurado hasta nuestros días. Contiene un apartado dedicado a las Juntas Diocesanas creadas para asegurar la manutención de los religiosos exclaustrados (pp. 266-275), la relación de fuentes (impresas y manuscritas en pp. 369-371) y una completísima bibliografía sobre el tema en pp. 373-389.

A.S.T.

Pere BOSCH I CUENCA, *Pere Dausà i Arxer*. (Col. Cooperativistes Catalans, 12). Valls, Cossetània edicions, 2008. 86 p.

Amb aquesta síntesi biogràfica l'autor ofereix la reconstrucció de la trajectòria pastoral del reverend Pere Dausà i Arxer (Arenys de Mar 1885 - Peralada 1935), prevere del bisbat de Girona des de 1910 i membre de la Casa Missió de Banyoles, des d'on es comprometé activament amb l'acció social, especialment fomentant el sindicalisme agrari d'inspiració catòlica a través del «Sindicat Agrícola Catòlic de Banyoles i sa comarca». L'autor no s'estalvia de posar de manifest els obstacles amb què va veure's atrapada l'acció social catòlica: les tensions amb els propietaris rurals, les oscil·lacions de la jerarquia, les dificultats per a assolir una federació de sindicats agrícoles d'abast diocesà; un seguit d'aspectes que contribuïren a anar apartant mossèn Dausà de l'activitat sindical per tal de lliurar-se, a partir de 1925, a l'Obra dels Exercicis Parroquials i, després, a l'atenció pastoral de les parròquies de Vilatenim (1928) i, finalment, de Peralada (1929-1932). Amb l'adveniment de la Segona República, mossèn Dausà féu un assenyat examen crític sobre les actuacions de l'Església en el passat, i afirmà que: «No hem aprofitat els dies de pau que ens ha donat Nostre Senyor: ens hem deixat perdre totes aquelles multituds que avui s'alcen contra nosaltres, ens havíem fet una vida molt fàcil i placèvola. Som deixebles de Jesús, som fills de la creu. La contradicció i la persecució ens posaran al nostre lloc, ens faran caure moltes branques seques, però ens farà treure nous brots i ens emplenarà de vida» (p. 72). S'ofereix la relació de fonts documentals i bibliografia en les pàgines 75-78, amb un ús molt ben aprofitat de les publicacions periòdiques seriades, com, ara el *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona* (anys 1905-1925); *La Creu. Setmanari catòlic de Banyoles i sa comarca* (anys 1913-1917); butlletins sindicals, premsa local gironina, etc.

V. S.

Aleksander HOROWSKI [ed], *Religioni et doctrinae. Miscellanea di studi offerti a Bernardino de Armellada in occasione del suo 80° compleanno*. (Bibliotheca Seraphico-Capuccina, 89). Roma, Istituto Storico del Cappuccini, 2009. 814 p.

Conjunto de estudios dedicados al mariólogo, medievalista y escotista Bernardino de Armellada (Agustín García Pérez, Armellada León, 1 febrero 1930), religioso capuchino desde 1947, en ocasión del LXXX aniversario de su natalicio y en homenaje a su labor investigadora al servicio del Instituto Histórico de la Orden Capuchina y, también, como docente en el Instituto Franciscano de Espiritualidad (Pontificio Ateneo *Antonianum*) en Roma.

La miscelánea *Religioni et Doctrinae* ofrece sugerentes trabajos de investigación realizados por amigos y colegas del homenajeado y constituyen una valiosa aportación al conocimiento de la teología franciscana. En este sentido, son especialmente notables los trabajos de Mary Melone –«La recezione della teologia trinitaria di Riccardo di San Vittore nel *Comento alle Sentenze* di Bonaventura da Bagnoregio» (pp. 141-174)– y el de Marco Bartoli –«Bonaventura, Olivi e le *Quaestiones de perfectione evangelica*» (pp. 175-189)–. Sin desmerecer ninguno de los 22 trabajos que integran las más de 800 páginas de la miscelánea, merecen señalarse también algunos estudios de carácter mariológico como el preparado por Manuel González García –«Magnífico, el cántico de María, la Virgen Madre de Dios, en San Lorenzo de Brindis» (pp. 489-505)– y el de Luis Díez Merino –«La Madre de Jesús en el evangelio de la Pasión según Anna Katharina Emmerik» (pp. 585-619)–, así como también las novedosas aportaciones a la historia de la espiritualidad franciscana preparadas por Felice Accrocca –«Giovanni de La Rochelle, Gilberto di Tournai e l'«esaltazione della povertà francescana» (pp. 141-174)– y por Giuseppe Avarucci –«Breve nota su alcuni maestri francescani delle Marche» (pp. 277-299)–, etc.

Se ofrece la bibliografía completa del homenajeado en pp. 31-48 y una semblanza biográfica del padre Bernardino de Armellada, seguida de una extensa entrevista, a cargo de José Ángel Echeverría (pp. 13-30), que nos muestra el itinerario cultural del padre Armellada que inició con su tesis doctoral, defendida el año 1959 en la Pontificia Universidad Gregoriana, sobre el problema del sobrenatural en los teólogos franciscanos de los siglos XVI y XVII bajo el título de *Dos teólogos franciscanos –Liqueto y Rada– ante el problema del sobrenatural*. El conjunto de los estudios teológicos escritos para esta miscelánea ayudan enormemente a comprender el nuevo rumbo que tomó la teología católica a partir del Concilio Vaticano II al entender que «el misterio del hombre sólo se esclarece en el misterio del Verbo Encarnado» (*Gaudium et spes*, 22), encajando perfectamente la doctrina conciliar en el horizonte de la idea de Escoto de que «el orden sobrenatural no aparece como un don a una criatura presupuesta, sino como el objetivo primero para el cual se llama al ser de las criaturas» (cf. p. 21) y esto es al mismo tiempo una consecuencia de la tesis franciscana del Primado absoluto de Cristo.

El volumen *Religioni et Doctrinae* contiene, también, algunos estudios sobre la antropología teológica franciscana que nos aportan un estilo de ver la

situación existencial del hombre tal como la vieron los principales Maestros Franciscanos, los cuales imprimieron al saber teológico el aire espiritual de san Francisco de Asís, el hombre radicalmente evangélico, traspasado en alma y cuerpo por la gracia divina.

Goza de una gran actualidad y oportunidad el trabajo de Saturnino Ruiz de Loizaga «Los franciscanos y el Islam (siglos XIII-XIV)» en pp. 71-109. La miscelánea se concluye con un índice de nombres y lugares en pp. 784-804, imprescindibles en obras de estas características, y que convierten el volumen en un filón de datos y noticias de gran valor para los investigadores del franciscanismo y de la historia de teología.

Valentí SERRA

Dolors MARÍN SILVESTRE, *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. Madrid, La Esfera de los Libros, 2009. 435 p.

Monografía dedicada al estudio de las causas e impacto de los hechos revolucionarios acaecidos en julio de 1909, principalmente en Barcelona, conocidos como «La Semana Trágica». La autora, sin aportar a penas nuevos datos al conocimiento de esta revuelta, sigue estrechamente vinculada a interpretaciones sectarias izquierdistas de carácter anticlerical. Por ejemplo, en la página 36, Dolors Marín equipara las religiosas a la esclavas: «Las monjas también trabajaban, sin remuneración, en los hospitales militares y en las cárceles. Eran como esclavas modernas que trabajaban a cambio de manutención diaria y el alojamiento»; y para diferenciarlas de las obreras, como queriendo destacar una cierta situación de «privilegio», añade: «aunque quedaban a cubierto al envejecer, algo a lo que no podían aspirar el resto de las mujeres obreras, condenadas a mantener a sus hijos, muchas veces en solitario, y a vagar en su vejez sin que nadie las mantuviera» (ibíd.).

Esta interpretación izquierdista de la Semana Trágica, mantenida y divulgada a lo largo de este libro de Dolors Marín, además de desviar la cuestión, sigue idealizando y mitificando la figura de Ferrer y Guardia, al vindicar el papel determinante de los librepensadores y racionalistas en la estructuración de la España contemporánea.

A lo largo del libro *Barcelona en llamas* se insiste en la tesis consistente en afirmar que, a partir de la huelga general convocada para impedir el embarque de los reservistas con destino a la guerra de Marruecos, en julio de 1909, en la ciudad de Barcelona y en otras poblaciones de Cataluña se enfrentaron en las calles dos formas de entender la vida, cuando estalló la tensión acumulada durante largo tiempo en las familias obreras, en un momento en que iba penetrando con fuerza la laicidad a través de la Escuela Moderna, de los centros obreros y de las logias masónicas.

En el volumen anterior de nuestra revista de ciencias históricoecclesiásticas

ASTar 82 (2009), se ofereix la edició completa de les actes del congrés sobre la Setmana Tràgica, celebrada en maig de 2009 a la Balmesiana, amb valioses aportacions i amb nombrosos dades inédits que, avalades amb alguns elements de autocrítica, els especialistes que van participar en el congrés matizan molts dels tòpics divulgats per la historiografia esquerrista i proposen un enfocament molt més objectiu dels fets revolucionaris de juliol de 1909, indicant casos concrets de autèntica persecució religiosa i de odi contra la fe, promoguts, principalment, pels grups anticlericals lerrouxistes i anarquistes.

En el llibre *Barcelona en flames* se ofereixen algunes notes crítiques finals, corresponents a cada un dels capítols, a més d'una bibliografia selecta (ver pp. 417-420), algunes làmines d'il·lustracions i un índex onomàstic (pp. 421-435).

A.S.T.

Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Vida de San Salvador de Horta*. Sant Feliu de Guíxols 2009. 75 p.

Vet aquí una nova edició, revisada i actualitzada, de la suggeridora i documentada biografia sobre la vida i projecció espiritual del religiós franciscà Salvador d'Horta (Santa Coloma de Farners 1520 - Càller 1567) publicada per Ernest Zaragoza en el ja llunyà 1967, en l'escena del quart centenari de la mort del sant. Hi trobem l'obra estructurada seguint un ordre cronològic a través del qual l'autor posa en relleu els orígens familiars del sant, fill d'una família d'emigrants sards que feia el servei d'acollida a l'hospital dels pobres que hi havia a la població gironina de Santa Coloma de Farners.

L'any 1543, el jove Salvador ingressà com a novici en el convent de Jesús (a Barcelona, pertanyent a la custòdia franciscana de Catalunya) i formà part de les famílies conventuals de Tortosa, Bellpuig, Lleida, Reus i, sobretot, Horta de Sant Joan, aquest darrer convent situat a la comarca de la Terra Alta.

Atesa la seva gran fama de santedat, fra Salvador (i els nombrosos miracles de guariment a favor dels malalts que es confiaven a la seva pregària), aquest religiós era canviat sovint de convent per mor de la gran afluència de gent als convents, tanta, que en pertorbava la pau. El rei Felip II volgué conèixer fra Salvador d'Horta, conversar-hi i també confiar-se a les seves pregàries (cf. p. 48-49).

En projectar-se durant l'any 1565 una revitalització de la presència franciscana a l'illa de Sardenya –a través de religiosos de modèlica observança–, fra Salvador fou destinat al convent de Càller (per mor de la seva fama de santedat i, també, per mor de la seva coneixença de la llengua sarda, cf. p. 52). Allí morí amb universal fama de santedat el dia 12 de març de 1567.

Després d'unes informacions precises i minucioses sobre la seva fama de santedat aplegades pel pare Serpi entre els anys 1600 i 1603 (recollí 131

testimoniances per al procés informatiu a les poblacions de Barcelona, Girona, Tarragona, Tortosa, Maella, Gandesa, Vilalba i Horta de Sant Joan), l'humil framenor fou finalment beatificat l'any 1927 per Pius XI i, també, canonitzat pel mateix papa l'any 1938.

L'autor ofereix un capítol sobre el desenvolupament de la devoció del sant a Catalunya, junt amb una detallada bio-bibliografia santsalvadoriana (cf. p. 67-72). Remarquem la valuosa aportació d'aquest volum a l'hagiografia catalana i a la història franciscana en general.

Valentí SERRA DE MANRESA

Francisco BERGASA, *¿Quién mató a Ferrer i Guardia?* Madrid, Santillana Ediciones, 2009. 649 p.

El pasado 13 de octubre de 1909 se cumplió el primer centenario de la ejecución en el castillo de Montjuïc del pedagogo librepensador de ideología anarquista Francisco Ferrer y Guardia, condenado después de los hechos revolucionarios de la llamada «Semana Trágica» por considerarlo, en el juicio que le practicaron, «autor y máximo responsable» de los sucesos revolucionarios acaecidos en Barcelona y otras poblaciones de Cataluña en julio de 1909.

Francisco Bergasa, formado en la Universidad de Navarra, pone de manifiesto a lo largo de este libro cómo el Gobierno que entonces presidía Antonio Maura, después de la Semana Trágica, a través de una política marcadamente represiva pretendió saldar un ajuste de cuentas con el fundador de la Escuela Moderna, Ferrer y Guardia, cuyas ideas políticas y pedagógicas representaban un ataque frontal a los valores defendidos por el sistema político canovista. Por esta razón el Gobierno español no tuvo escrúpulos en instruir un proceso tendencioso y sin garantías jurídicas, que culminó con la ejecución de Francisco Ferrer y Guardia, de quien afirma Bergasa «no pudo ser, y de hecho no lo fue, ni el organizador, ni el responsable, siquiera moral, de la insurrección. Ni impulsó la crispación que precedió al motín, ni participó en el Comité de Huelga, ni integró ninguno de los grupos rebeldes alzados en armas» (p. 14). La sentencia contra Ferrer y Guardia impactó profundamente a la opinión pública y provocó la más airada protesta internacional que hizo derribar, en menos de una semana, el Gobierno de Maura y «supuso un nuevo paso en la fractura del bipartidismo político vigente hasta entonces, dio alas a la animadversión de una parte de la sociedad contra el Ejército y la Iglesia; radicalizó la beligerancia del movimiento obrero» (p. 20).

Bergasa estructura su libro presentando el proceso contra Ferrer como un escándalo judicial y reivindica la inocencia del pedagogo y activista catalán, poniendo de relieve la instrumentalización de la Justicia y las intromisiones de la Iglesia en el orden civil, aunque sin referirse a las acciones promovidas desde la Santa Sede para evitar la ejecución de Ferrer y Guardia, tal como acaba de ponerlo de manifiesto, apoyado en valiosa documentación inédita de los archi-

vos vaticanos el doctor Ramon Corts (cf. *La Setmana Tràgica de 1909. L'Arxiu Secret Vaticà*, Barcelona 2009, pp. 159-162: «Iniciativa de Merry del Val per a obtenir l'indult de Ferrer i Guàrdia»).

El libro de Bergasa contiene notas críticas en las pp. 571-621, una breve bibliografía selecta, algunas láminas con ilustraciones, y un índice onomástico en pp. 639-649.

A.S.T.

Rudesindus. «San Rosendo. Su tiempo y su legado», Xunta de Galicia, 2009. 406 p., con ilustraciones.

Este volumen contiene las ponencias y comunicaciones del Congreso Internacional celebrado entre Mondoñedo, Santo Tirso y Celanova del 27 al 30 de junio de 2007 con ocasión del MC aniversario del nacimiento de san Rosendo, obispo y monje, nacido en Santo Tirso (Portugal) el 907 y fundador del célebre monasterio de San Salvador de Celanova (Orense), donde murió el 1 de marzo de 977 y donde se conservan sus reliquias. Como es natural, toda la temática del volumen gira en torno a la figura de san Rosendo, su familia, su obra y las vicisitudes políticas y eclesiales de su tiempo. A través de las plumas de reconocidos profesores, investigadores y archiveros, como Manuel C. Díaz, Enrique Cal Pardo, Ernesto Zaragoza, José M. Andrade, Miguel Ángel González García, Anna Orriols, Juan M. Monterroso, Mª Beatriz Vaquero, Francisco Javier Pérez y otros, se profundiza en la biografía de este santo, nacido de noble y rica familia, que a los 18 años fue consagrado obispo de Mondoñedo (Lugo) y luego lo fue de Santiago de Compostela, que defendió Galicia de los invasores, marcó toda una época y dejó huella en las diócesis portuguesas de Braga y Oporto y en toda Galicia. Los autores de los trabajos tratan no sólo de su vida y milagros, sino también de su influencia en la reforma de los monasterios de la zona, y muy especialmente del de Celanova, fundado por él, así como de sus edificios, códices y prioratos, el recuerdo perdurable que dejó en la piedad popular y su plasmación en el arte de los siglos posteriores. Encuadran la vida y actividad del santo dentro de la situación política y eclesiástica que le tocó vivir inmersa en la falta de seguridad en la Galicia en el siglo x y sus relaciones con los reyes y obispos de leoneses de su época. Asimismo, tratan del arte, del patrimonio, derechos eclesiásticos y civiles e influencia del monasterio de Celanova y de otros monasterios benedictinos, como los de San Salvador de Lourenzà y sus construcciones de los siglos xv-xviii, Santa Comba de Bande, las relaciones documentales entre las abadías de Sahagún y Celanova, el eremitismo en la Ribera Sacra, las reformas monásticas en Galicia desde san Rosendo a Cluny y los benedictinos claustrales, hasta llegar a la reforma observante de Valladolid, a la que acabaron perteneciendo todos a partir del siglo xvi y hasta 1835. De manera que en su conjunto este volumen es una obra muy valiosa, no sólo para conocer la vida, obra y tiempo de san Rosendo, el más grande de los santos gallegos y

que más ha influido en la piedad y arte de los siglos posteriores, sino porque constituye una notabilísima aportación a la historia eclesiástica de Galicia.

E. ZARAGOZA

Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Recull de documents i articles d'història guixolencs. Volum II* (Scripta et documenta, 84). Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009. 299 p.

Recopilación de 68 artículos sobre aspectos diversos de la historia social, cultural y eclesiástica de la población gerundense de Sant Feliu de Guíxols, especialmente de su célebre monasterio benedictino, y del antiguo convento de agustinos fundado en 1593 (cf. pp. 165-192), publicados anteriormente en revistas de no siempre fácil localización. Este segundo volumen es una continuación del publicado anteriormente por Ernest Zaragoza en 2007 (Scripta et Documenta, 55), y en este nuevo volumen hallamos interesantes noticias históricas sobre la implantación de las congregaciones asistenciales en la población: Hermanas Veladoras (religiosas de San José de Gerona, fundadas por María Gay), Carmelitas de la Caridad (fundadas por santa Joaquina de Vedruna), Capuchinas de la Divina Pastora (fundadas por el beato Josep Tous), Hermanos de las Escuelas Cristianas (fundados por san Juan Bautista de la Salle). Revisten un interés particular los trabajos reeditados sobre toponimia, hagiografía (san Félix Africano, «Sant Llop», san Telmo) y, principalmente, sobre la industria «surera» o del corcho durante el siglo XVIII (pp. 35-51); sobre las cofradías y asociaciones de pescadores en Sant Feliu de Guíxols: cf. «Catàleg de llibres de confraries guixolencs» (pp. 117-118); «Reglament de la Província marítima de Sant Feliu de Guíxols» (pp. 201-202) y, finalmente, las noticias aportadas sobre los fondos manuscritos guixolenses en la Biblioteca Nacional de Madrid (pp. 195-198), que hemos seleccionado entre otros muchos trabajos de historia guixolense. Felicitamos al autor, miembro de la Real Academia de la Historia (Madrid) y de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (Barcelona), colaborador asiduo de nuestra revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, internacionalmente reconocido por su destacada contribución a la historia monástica.

Valentí SERRA

Ernesto ZARAGOZA PASCUAL [ed], *Tratado del Espíritu Santo del venerable fray Juan de San Juan de Luz*. Introducción, versión y notas de Ernesto Zaragoza Pascual. (Col. Ignitus). Madrid, Editorial Sanz y Torres, 2010. 99 p.

Versión castellana, precedida en un estudio introductorio, del tratado inédito escrito por el benedictino fray Juan de Luz o Lohitzune († 1499), prior gene-

ral de la Observancia Vallisoletana y reformador del monasterio de Montserrat, titulado *Tractatus de Spiritu Sancto*, que se halla añadido, a modo de apéndice, en el *Liber caeremoniarum*, un códice del siglo XVI, conservado en la biblioteca de los agustinos de San Lorenzo del Escorial (originariamente procedente de la antigua biblioteca monástica de la abadía de Montserrat). El tratado que edita y traduce el padre Zaragoza es un bello exponente de teología mística, ya que se centra en la vida espiritual bajo el régimen casi habitual de los dones del Espíritu Santo, y remarca que el autor no se propuso elaborar un tratado completo de pneumatología, sino sólo desarrollar una parte de ésta, «a saber, las repetidas visitas del Espíritu Santo al alma justificada y adornada con la gracia santificante» (p. 16). Es especialmente sugerente el capítulo primero del tratado donde se ofrece una exposición dogmática sobre la inhabitación de la Trinidad en el alma (pp. 41-43). Valiosa aportación al conocimiento de los textos clásicos de la espiritualidad monástica de los siglos XV y XVI y a la historia de la espiritualidad en general.

Valentí SERRA

Estudios mindonienses, vol. 25 (2009). 975 p.

Este anuario de estudios histórico-teológicos de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol cumple 25 años de existencia, que coincide con los 50 años de erección canónica de la concatedral de San Julián de Ferrol, sede episcopal compartida con Mondoñedo. Su publicación ha sido posible merced al mecenazgo de la Fundación Caixa Galicia y a la generosidad de los colaboradores.

Tras el prólogo del obispo diocesano don Manuel Sánchez Monge, sigue la introducción del director don Segundo L. Pérez López y los artículos de M. Carriedo, *Locus Sancti Martini* (SS. VIII-XII) (pp. 27-78); B. Besteiro, *As pinturas murais da catedral de san Martiño de Mondoñedo*. Foz (Lugo) (pp.79-104); A. Franco, *Entorno al arte asturiano en la época de Alfonso III* (pp. 105-127) y se reproduce la obra de J. Villa-amil, *La catedral de Mondoñedo* (1865) (pp. 109-175), que arrojan luz sobre el origen de la sede mindoniense, su catedral y sus pinturas murales, y el arte asturiano; E. Cal Pardo, especialista en el episcopologio mindoniense estudia las figuras y actividades pastorales del obispo administrador, Rafael Balanzá (1931-35) y la del titular Benjamín de Arriba y Castro (1935-44), que luego fue obispo de Oviedo, arzobispo de Tarragona y cardenal (pp. 178-274); C. García Cortés, *Sancho Figueroa Andrade (1632-1702), canónigo mindoniense y obispo de Huamanga (Perú) y Quito (Ecuador)* (pp. 274-302), traza la biografía de este obispo, antiguo canónigo mindoniense; J.J. Burgoa-C. de Aracil, tratan de la biografía de *San Julián, patrón de la ciudad de Ferrol* (pp.303-18); J. Gómez Vila con su *Epigrafía y territorio de la provincia de Lugo en época romana* (pp. 319-625), nos regala un magnífico trabajo que recoge toda la epigrafía romana lucense conocida con fotografías y grabados de la misma y abundante bibliografía; A. Linage Conde, *Rosendo Salvado. La aven-*

tura a lo divino de un gallego en Australia (pp. 628-758), recrea vivamente la biografia y actividades del obispo benedictino gallego del siglo XIX, fundador del monasterio australiano de Nueva Nursia y muerto en Roma en olor de santidad en 1900; R. Fernández, *El turismo monástico en el Camino de Santiago. Un estudio etnográfico* (pp. 759-78); J. R. Hernández, *El protestantismo en la Galicia de la II República a la luz de los informes del Archivo Secreto Vaticano* (pp. 797-811) esclarecen aspectos olvidados de la historia religiosa gallega. Sigue una selección de libros sobre Galicia aparecidos en 2008, recensiones y los índices completos de los 25 volúmenes que se han publicado, a saber: analítico, de autores, de recensiones y general por años (pp. 835-974). Por tanto, en su conjunto, este volumen, igual que los 24 que le han precedido, suponen una valiosa aportación a la historia de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol y de toda Galicia, de lo cual nos felicitamos, al tiempo que auguramos largos años de vida a esta publicación de referencia para la historia eclesiástica de Galicia.

E. ZARAGOZA

Fra Valentí SERRA DE MANRESA, *Cuina caputxina. Les pitances dels frares*. Barcelona, Editorial Mediterrània, 2010. 95 p.

Fra Valentí Serra de Manresa, historiador i arxiver de l'orde caputxí a Catalunya, és autor de molts articles i llibres sobre diversos aspectes de la història i de la vida quotidiana d'aquesta comunitat fortament arrelada al país. Ara ens ofereix un breu però dens receptari sobre les tradicions gastronòmiques conventuals en el qual després de l'estudi inicial en el qual glossa l'austeritat caputxina en el menjar en relació a la vida diària, lligada a un esperit conventual d'economia i de senzillesa, transcriu i anota en un primer apartat vint-i-cinc receptes, algunes de les quals són extretes del *Llibre de l'art de cuinar o guisar* (1787) receptari franciscà col·leccionat pel caputxí fra Sever d'Olot, almoiner, bon coneixedor de la cuina que llavors es feia a la Catalunya central. La Biblioteca del Castell de Peralada, al fons de la qual pertany aquest manuscrit, en va fer una edició l'any 1982. De fra Sever caldria ara estudiar i editar també anotada, la primera part d'aquesta obra manuscrita, que forma part del tractadet de cuina. Em refereixo al *Llibre compost per aprendre de dos <harts>; és a saber, del <h>art de l'hortolà y l'altre de apendrer de quynar...* que encara roman inèdit, tot i que hi ha impreses al segle XIX altres obres amb un títol semblant sobre l'art de conrear fruites i hortalisses a les finques i propietats dels convents.

En un segon bloc del llibre hi ha transcrits i comentades trenta receptes més, complementàries del primer bloc, de cuina i de rebosteria, que el curador qualifica de «tradicció franciscanocaputxina», algunes de les quals pertanyen al receptari del segle XVII de Joan i Francesc Corominas, un adroguer que va treballar a Pineda de Mar i a Girona. No poso en dubte que, pel tipus de menges i plats preparats, aquesta obra de Corominas comparteixi plats i tingui reminiscències de la cuina religiosa, però aquest tractat del segle XVII també té molt a veure

amb el fons de receptaris gremials d'adroguers del Barroc, copiats una i altra vegada, presents arreu de Catalunya, dels quals n'hi ha més d'un recull amb supressions i afegitons. Els adroguers també elaboraven licors, pastissos, postres diversos, enfornaven dolços, feien caramels, conserves, cuina senzilla, etc. Caldria veure, però, d'on prové el fons de receptes comunes de cuina i de rebosteria complementàries que fra Valentí adscriu a aquesta tradició conventual. Del tot interessants són també les que pertanyen a fra Francesc Roger, cuiner del reial Convent de Ciutadella de Menorca, amb la presència d'una cuina del peix molt notable.

Un tema que resta encara per estudiar, i que fra Valentí no aborda en aquest llibre és l'estreta relació que hi ha entre els receptaris de cuina conventual catalana del segle XVIII, l'obra *La Cuynera catalana*, receptari publicat en fascicles, adscrit a la primera Renaixença catalana, amb l'obra de cuina del religiós aragonès Juan Altamiras, *Nuevo arte de cocina, sacado de la experiencia económica*, llibre profusament reeditat durant els segles XVIII i XIX. Del segle XVIII fins i tot n'hi ha una edició gironina. Aquest tractat era present en molts convents, col·legis, seminaris i cases catalanes setcentistes. La lectura de l'obra d'Altamiras, reeditada no fa gaire, mostra com algunes de les receptes copiades en els receptaris catalans, fins i tot en els de fra Sever, són traduccions i/o adaptacions d'aquest manuallet espanyol de cuina senzilla i econòmica.

El llibre que hem tingut el goig de llegir, ben il·lustrat, compta també amb una acurada bibliografia. De primer, hi figuren les fonts manuscrites, molt interessants, en les quals Fra Valentí anota diversos receptaris i obres de cuina conventual de procedència diversa, dispersades després de l'exclaustració de 1835. A continuació hi podem llegir una bibliografia acurada i selecta sobre fonts impreses relacionades amb temes culinaris i històrics. El volum s'enriqueix amb un glossari ordenat alfabèticament sobre termes de cuina, tecnicismes, dialectalismes, argot conventual, grafies que demanen un aclariment, presents en aquestes obres transcrites als segles XVIII i XIX, que no van superar mai l'estadi manuscrit, i que són d'un gran ajut per al lector no especialitzat en aquestes matèries.

Aquest volum preparat per fra Valentí Serra, a més de servir-nos d'estímul per a entendre i assaborir millor la cuina i les pitances dels frares caputxins de Catalunya per als dies feiners, en diades de gran festa, que té les seves arrels en la cuina popular i tradicional catalana, té un valor antropològic afegit. Hi ha lectors actuals que, ben segur, desconeixen l'àmbit litúrgic en la vida de les comunitats religioses, els períodes de dejuni i abstinència molt marcats que exigien menges sòbries, poc condimentades i guisades. També abunden els plats més aviat pobres, lligats a èpoques de privacions a causa de guerres i problemes socials, com ara la «sopa dels pobres». Recordem que som en una època en la qual la indústria del fred gairebé no existia, la conservació de molts queviures era precària, el combustible era llenya o carbó i els aliments es coïen molt lentament. Tots aquests entrebancs cal valorar-los convenientment.

Volia referir-me també a les múltiples referències presents en el receptari sobre pesos i mesures, ingredients diversos, presència de menges i fruits dels horts conventuals, barreges de dolç i salat en alguns plats, l'abundància de

condiments en la cuina del Barroc, la recepta per a fer el rapè, etc. El llibret també conté sucoses referències sobre la història de la xocolata en l'àmbit conventual. A mi particularment m'ha interessat la preparació de la crema caputxina, l'elaboració del licor «dulcificant balsàmic», les neules de carn, els rosolis dels frares, etc. Al meu entendre, hagués estat útil confegir un índex de receptes per a entendre encara més aquesta polièdrica cuina i rebosteria.

Alguns plats preparats en aquestes cuines franciscanes ara són menges de restaurants acreditats, es fan presents en altres receptaris de cuina familiar dels segles XIX i XX. Amb aquest material també podríem elaborar una mena de cens sobre quins eren els entrants, els peixos, les postres preferides de les comunitats franciscanes. També ens permet conèixer quins gustos culinaris compartien i els diferenciaven en relació a d'altres cuines dels ordes religiosos de Catalunya i de la resta d'Espanya.

Aquest receptari, triat i garbellat, també pot interessar els amants i estudiosos de la cuina. Particulars restauradors que es dediquen a recuperar sabors perduts poden assajar velles receptes de la cuina catalana que figuren en aquesta acurada tria preparada per fra Valentí Serra. Em refereixo als famosos «relleños» de gran tradició a l'Empordà i al Maresme, que, al costat d'altres plats barrocs figuren consignats a la cuina del famós *Calaix de Sastre* del Baró de Maldà. Aquest receptari caputxí és com una gran olla plena de matisos.

Josep M. VILA I MEDINYÀ